

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ЮВІЛЕЙ ЛЬВІВСЬКИХ “ЗАПИСОК” І ПОСТУЛАТУ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Кілька тижнів тому, в місяці лютім сього року, вийшов нарешті довгожданий ювілейний том “Записок” львівського Товариства — “Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п’ятдесятип’ятитліття оснування, 1873—1928. — Записки Наукового товариства імені Шевченка, т. СЛ. Праці філологічної та історично-філософичної секції під редакцією Кирила Студинського й Івана Крип’якевича”, у Львові, 1929, с. XVIII і 458.

Се властиво ювілейна книга “Записок” — 150-й том їх, але вихід її більше-менше сходиться з 40-літтям реформи Товариства ім. Шевченка на наукове і зв’язаного з тим плану чи постулату Української академії наук.

Гадка про потребу такої реформи висловлена була тодішнім київським академічним гуртком (дозволяю собі так назвати групу людей, що висунули постулат Української академії наук) — в книжці “Правди” за місяць март 1889 року*. Видання наукового органу, яким в результаті сього плану з’явилися “Записки” Товариства ім. Шевченка, було поставлене як одно з головніших складників сеї реформи. Воно мало принести реформованому Науковому товариству титул академії і урядову дотацію, а українській культурі, українській мові, українській народності — признання перед культурним світом їх існування і культурної вартості. Галицькі політики, буваючи в Києві в 1888—1889 рр., мовляв, запевняли, що коли Наукове товариство протягом 2—3 літ видаватиме науковий орган, австрійський уряд за конституцією обов’язаний буде признати за Товариством титул академії наук і визначити йому чималу щорічну дотацію. Сей момент нагадав в одній із ювілейних розвідок сього тому акад. М. Возняк*, за сучасною кореспонденцією. З свого боку можу потвердити, що, дійсно, таке мав переконання згаданий київський гурток. Одначе думаю, що се була свобідна інтерпретація того, що говорили в дійсності галицькі політики. Правдоподібно, вони в дійсності стилізували свої виводи дещо інакше: австрійська конституція говорила про культурну рівноправність народів Австрії, про право їх домагатися від уряду можливості одержувати на своїй мові освіту в усяких стадіях її; галицькі політики могли доказувати, що політична кон’юнктура сприяє таким національним українським вимогам. Відносини між Австрією і Росією були обгострені; сподівалися близької війни між ними. Австрійські політичні круги супроти того виявляли охоту підтримати національні українські течії против панрусських, тому припускалось, що всякі культурні домагання, подиктовані постулатом культурної самостійності української народності і її окремішності від великоруської, будуть прихильно прийняті і здійснені урядовими кругами: тут були українські гімназії, університетські катедри, дотації українським товариствам і нарешті — Українська академія наук.

Се останнє гасло тоді було дуже актуальне: саме пройшло перетворення в академію наук Сербського наукового товариства* в Белграді, переходила організація Чеської академії наук і мистецтв*. Академія наук ставала черговою формою культурної і національної рівноправності малих народів світу. Відповісти Українською академією наук на царські заборони українського слова і українського життя — се був такий нечувано ефективний реванш, що від нього аж дух захоплювало. Розуміється, про Українську академію в Росії не було чого й думати, але обіщувалась можливість такої академії в Україні закордонній, і се здавалось перспективою правдоподібною — і незвичайно привабною.

Українське громадянство в Росії було незвичайно роздраженне і збентежене заборонною тактикою уряду. Минуло перше десятиліття Емського указу 1876 р., особливо тяжке — і на свіжі вражіння відчуте особливо гірко, невимовно гірко. Люди почували себе дійсно “ображеними в своїх найкращих почуттях”, в становищі ганебнім і образливим в найвищій мірі. Се була провокація, яка сама не здавала собі справи з наслідків того, що вона робила. В сих обставинах перспектива воєнного конфлікту з Австрією, поскільки обіцяла зробити кінець сій образі українського народу і порушити се пригноблення, се скостеніння українського життя, — стрічалася надійно і навіть пожадливо. Галичани у своїх споминах розповідають незвичайно характеристичні розмови на сі теми, які їм довелось чути в 1888—1889 рр. від дуже поважних українських громадян Росії. Навіть Драгоманов, хоч дуже мало схильний чекати якихось благодатів від австрійського уряду, припускав, що війна з Австрією могла б позитивно вплинути на внутрішні відносини Росії — привести до ліберального курсу, як свого часу Кримська війна.

В сих обставинах перспектива Української академії здавалась, кажу, і правдоподібною, і незвичайно привабною. Се був незрівнянний жест в бік ганебних заборон українського слова. Тому їй вірили, від себе прибільшуючи оптимістичні надії, які подавали галичани, а хто, може, й не до кінця вірив, то вважав дуже догідним гаслом, щоб зрушити українське громадянство з мертвої точки апатії і бездіяльності. Тим пояснюється така раптовна популярність і активність академічного гасла в сім моменті; його виносили й популяризували, ширили і поглибляли не стільки учені з академічними науковими інтересами, скільки люди з громадським нервом, для котрих академія наук, наукове видавництво, наукова реформа Товариства [імені] Шевченка були незвичайно цінним в даних обставинах агітаційним засобом.

Даремні були скептичні завваження Драгоманова, Франка й ін. Драгоманов, одержавши від Франка літом 1891 р. відомості про те, що говорилося і планувалося на сю тему в Києві в рр. 1889—1890, без церемонії назвав “брехнею” всі академічні перспективи, а київських adeptів сих перспектив — “непоправними коміками”*. Франко справедливо завважив, що співробітники з Росії здебільшого будуть до наукового видання давати статті псевдоніми, “а з колекції псевдонімів яка ж академія наук”?*

Київські ініціатори академії хотіли взяти видавництво в свої руки, не бажаючи дати його під керівництво Драгоманова і Франка — найбільше відповідних до того людей, тому що ідеологічно розходилися з ними і персональних непорозумінь набралось за той час дуже багато, а до інших закордонних сил в Києві не мали довір'я. Розуміється, Російська Україна могла дати більше кваліфікованих наукових сил, ніж Галичина, але біда була в тім, що сі наукові сили Рос[ійської] України дуже трудно, а властиво, навіть безнадійно було думати притягти до такого заграничного українського видання під австрофільською маркою. Для людей на урядових, офіціальних позиціях, залежних від всякого начальства, се була як не як, а все-таки авантура. Та авантурою заносило від сих планів навіть і для людей не дуже офіціозних, як київська "Стара громада". Вона проголосила своє невмішунвання в галицькі справи, в галицьку партійну і гурткову боротьбу, а напруження між київським академічним гуртком з гуртком Драгоманова, що супроводило сі академічні плани, реформу Товариства ім. Шевченка і організацію його наукового видавництва, мало виразні прикмети такого гуртківства. Драгоманова не запрошували ні до видавництва, ні до Товариства, а Франка просто-таки не прийнято було в члени, коли він на підставі нового статуту* заявив бажання вписатися до Товариства і заплатив вкладку. Се, розуміється, віщувало мало доброго організації наукових сил.

На загальних зборах Товариства ім. Шевченка в початку **1890 р.** (от друга сорокалітня ювілейна дата!) згідно з бажанням київського гуртка принципіально ухвалено реформу Товариства: перетворити його в наукове, організувати секції по головних групах наук, заложити наукове видавництво, відкрити доступ до Товариства ширшим кругам наукових співробітників через заміну одноразової досить великої вступної оплати низькою щорічною вкладкою. Київський гурток його прихильників повів жваву агітацію підтримки сих планів, що мали дати Україні академію наук. Акад. Возняк наводить один з таких листів 1892 р., що може служити взірцем агітації попередніх років: "Певна річ, що ви відаєте, що Товариство ім. Шевченка звернуло на спасенний шлях*, переробило свої статuti і хоче стати товариством переважно науковим, на те щоб перегодом, за 3—5 років, на ґрунті його виросла українсько-руська академія. Се діло не так-то вельми трудне, аби була у нас хіть, аби ми не сиділи біля моря, ждучи доброї години, аби ми не сподівалися "доки мине лихоліття", а зараз таки бралися по спроможності до роботи, бралися не мляво, ішли не воловою ходою, а жваво, з вірою в свою ідею, з надією, що наше "сонце йде, і за собою день веде". Першим чином треба, щоб Товариство не менш трьох літ видавало наукові "Записки" своїх робітників-прихильників. Товариство прирадило видавати щороку 3 випуски "Записок", і т. д.

Спочатку покладалися на корифеїв української науки, як Антонович, Потебня, Житецький, Михальчук тощо. Обіцянок не бракувало; корифеї навіть виладили довгі реєстри тем, на котрі варто було б дістати розвідки

(“Житецький поставив 35 питань, Антонович 18, Михальчук 10”*, — розповідав Франкові П.А.Косач). Але минув рік, нічого не було. Тоді київський гурток звернувся до дії *minōres** — таких дилетантів, як Нечуй, Комаров, Кониський, Рильський, Дикарів, до молодих учнів Антоновича тощо, — але і тут діло йшло мляво. Громадянство відзивалося на ідею академії сприятливо, заявляло охоту складати гроші на наукове видавництво, збиралися довгі списи таких “охочих”. Але монета напливала слабше (виручали меценати, як Смириненко), а праці таки зовсім слабко, а час минав. Політичні напружування виглажувались, сприятлива для українства кон’юнктура в Австрії розлазилася; міродатні польські круги висловлялися против безоглядного підтримування української культури, клали своє *veto*, вважали кориснішою стару і випробовану тактику — рівноважити українців русофілами і навпаки.

Проїшов 1891 р., “Записок” не було. Тоді рішили не чекати корифеїв і пускати що єсть. Були дві статті старших авторів: Кониського — початок біографії Шевченка і Рильського — теоретичні міркування на економічні теми, виложені дуже тяжкою мовою і взагалі дилетантсько, і дві праці початкуючих — Ол. Колесси й моя; моя, псевдонімна, одкривала том, випущений нарешті при кінці 1892 р.* (з початком листопада). Книжка вийшла невеличка розміром і сіренька змістом. Франко мав підставу поіронізувати. Ініціатори були досить збентежені таким скромним і неакадемічним початком; потішали, що другий том буде кращий, з подвоєною енергією шукали нових співробітників, а на всяк випадок “робили з біди заслугу” — проголошували “Записки” органом молодих учених, з котрими вони не будуть мати потреби “в геніях”.

В дійсності другий том складався ще тяжче і випав ще слабше від першого, а вийшов знову з великим спізненням, за рік по першій. Завдання, поставлене київським академічним гуртком: протягом 2—3 років випустити серію “Записок”, по 3—4 книги щороку і на століття “відродження українського письменства” — 1898 року — мати Українську академію наук, стало виглядати дуже проблематично. Скептики мали добру нагоду поглузувати з таких легкодушних надій.

Але зайшли непередбачені зміни, які внесли нові моменти в організацію роботи і вирятували справу. З переїздом моїм до Львова, в серпні 1894 р. організація наукового видавництва пересунулася з Києва до Львова, і в процес праці втягнуто не то що молодих, а навіть наймолодших — членів львівських університетських семінарів. До праці пристав Франко — тому що вона велась на нейтральному ґрунті, і став найціннішим співробітником “Записок”. Організовано бібліографію і наукову хроніку, і саме сі відділи на довгі роки стали найсильнішою стороною видавництва “Записок”. Зимою 1894/95 р.* я поставив завдання — випустити протягом 1895 р. 4 книжки “Записок”, і воно було виконано; тоді з р. 1896 постановлено випускати їх шість разів до року як двомісячник, і се теж було здійснене. Заложе-

но було низку спеціальних видань: окремі збірники всіх трьох секцій (історичної, філологічної, математично-природничо-лікарської), видання археографічні ("Жерела до історії України-Руси", "Пам'ятки укр[аїнської] мови і літератури") і етнографічні ("Етнографічний збірник" та "Матеріали до українсько-руської етнології") й ін.

Коли прийшов рік 1898 — в котрім члени київського гуртка хотіли мати Українську академію наук, було ясно, що від австрійського уряду українці академії не одержать; провід українським рухом випав з рук людей, які тримали контакт з урядом, і на урядову підтримку українці рахувати не могли. Але фактичний зав'язок української академії в виді Наукового товариства ім. Шевченка уже був: безтитульний, але безсумнівний і загально-признаний. До кінця 1898 р. число наукових видань, випущених реформованим Товариством, перейшло за п'ятдесят (26 книжок "Записок" і приблизно стільки ж томів інших видань). В сім році Товариство виконало нову ревізію свого статуту, відділивши академічну свою діяльність від функцій адміністраційних і просвітно-культурних, перевело вибір дійсних членів, з науковою кваліфікацією, що мали вести академічну роботу в академічних установах, і з великим розголосом і ентузіазмом відсвяткувало ювілей українського відродження як академічна установа. Українське громадянство могло сказати собі, що воно утворило свою Академію власними силами і обійшлося без урядової ласки.

Пройшло ще кілька літ, і революція дала їй місце і титул в його старім історичнім осередку — Києві*, де гурток "мрійників" кінця 1880-х років вимріяв сей екзотичний на той час план.

истории Киевской Руси X—XII в.”, 1913, його ж “Борьба двух мировоззрений”. — Зб[ірник] “Россия и Запад”, 1923; Истрина “Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе”, [т.] II, 1922, його ж “Очерк истории древнерусской литературы”, 1922 і “Замечания о начале русского летописания”, 1923—1924. — “Изв[естия] отд[еления] рус[ского] языка [и словесности]”, т. 26 и 27; Сычева “Древнейший фрагмент русско-византийской живописи”, 1928. — “Seminarium Kondakovianum”, [т.] II). Дещо до сеї теми в нинішнім збірнику, в статтях проф. Макаренка і проф. Кудрявцева — див.: Шахматов А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — СПб.: Типография М.А.Александрова, 1908. — XX, 687 с.; Никольский Н.К. О древнерусском христианстве // Русская мысль. — 1913. — Кн. VI. — С. 1—23; Присёлков М.Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XII вв. — СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1913. — XV, 414 с.; Його ж. Борьба двух мировоззрений // Россия и Запад: Исторические очерки под. ред. А.И.Заозерского. — Т. 1. — Петроград, 1923. — С. 36—56; Истрин В.М. Книги временные и образованные Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Том II: а) Греческий текст “Продолжение Амартола”: б) Исследование. — Петроград: Российская государственная академическая типография, 1922. — XXXI, 454 с.; Його ж. Очерк истории древнерусской литературы домонгольского периода (XI—XIII вв.). — Петроград: Наука и школа, 1922; Його ж. Замечания о начале русского летописания: По поводу исследований А.А.Шахматова в области древнерусской летописи // Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук. — Кн. XXVI—XXVII. — Петроград, 1923—1924 (окремо надрукована під тим самим заголовком: Ленинград: Российская государственная академическая типография, 1924. — 105 с.); Сычев Н.П. Древнейший фрагмент русско-византийской живописи // Seminarium Kondakovianum. — Т. II. — Prague, 1928. — С. 91—104; Макаренко М. Скульптура й різьбярство Київської Русі передмонгольських часів // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — Зб. 1. — К.: Держвидав України, 1930 (1931). — С. 97—110; Кудрявцев П. Декілька сторінок із культурної історії давнього Києва // Там само. — С. 113—124.

Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук

Перша публікація: Україна. — 1930. — Кн. Березень-квітень. — С. 3—8. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис без підпису та правок зберігається в ІР НБУВ (Ф. X. — Од. зб. 17239. — 7 арк.). На арк. 1 вгорі праворуч червоним чорнилом напис “Укр. 1805”.

Подається за першодруком.

с. 413 Гадка про потребу такої реформи висловлена була тодішнім київським академічним гуртком... в книжці “Правди” за місяць март 1889 року — М. Грушевський помилився з бібліографічним посиланням. Насправді йдеться про публікацію у виданні: Правда: Місячник політики, науки і письменства. — Львів, 1889. — Т. II. — Вип. V. — Лютий. — С. 305—308.

Сеї момент нагадав в одній із ювілейних розвідок сього тому акад. М. Возняк... — йдеться про статтю: *Возняк М.* Ол. Кониський і перші томи “Записок”. З додатком його листів до Митр. Дикарева // Записки НТШ. — Т. СЛ: Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п’ятдесяти-п’ятиліття основання, 1873—1928. Праці Філологічної та Історично-філософської секцій. — Львів, 1929. — С. 339—390.

с. 414 ...саме пройшло перетворення в академію наук Сербського наукового товариства... — Сербську королівську академію наук було створено у 1886 р. на основі Сербського наукового товариства.

...переходила організація Чеської академії наук і мистецтв — Чеська академія наук, словесності і мистецтв імператора Франца Йосифа розпочала свою діяльність у Празі 1891 р. після того, як імператор Австро-Угорщини Франц Йосиф I у 1890 р. дозволив її діяльність. Саме ж рішення Чеського земського сейму про заснування Чеської академії наук було ухвалено двома роками раніше, ще у 1888 р.

Драгоманов, одержавши від Франка літом 1891 р. відомості про те, що говорилося і планувалося на сю тему в Києві в рр. 1889—1890, без церемонії назвав “брехнею” всі академічні перспективи, а київських адептів цих перспектив — “непоправними коміками” — М.Грушевський цитує лист М.Драгоманова до І.Франка від 23 червня 1891 р. // *Драгоманов М.* Листи до Ів.Франка і інших, 1887—1895 / Видав І.Франко. — Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1908. — С. 189.

Франко справедливо завважив, що співробітники з Росії здебільшого будуть до наукового видання давати статті псевдоніми, “а в колекції псевдонімів яка ж академія наук”? — М.Грушевський наводить слова І.Франка з листа до М.Драгоманова від 8 червня 1891 р. Лист уперше був надрукований у виданні Комісії історії Західної України: Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Т. 1: Листування І.Франка і М.Драгоманова. Зібрано з автографів Наукового товариства імені Шевченка і Українського національного музею у Львові. — К.: ВУАН, 1928. — С. 345—349.

с. 415 ...на підставі нового статуту... — новий статут Товариства імені Шевченка був ухвалений на зборах у Львові 13 березня 1892 р. Згідно з ним Товариство було перетворене на Наукове. Намісництво затвердило цей статут Наукового товариства імені Шевченка 16 листопада 1892 р.

“Певна річ, що ви відаєте, що Товариство ім.Шевченка звернуло на спасенний шлях... — М.Грушевський цитує лист О.Кониського до М.Дикарева від 19 червня 1892 р. Див.: *Возняк М.* Ол.Кониський і перші томи “Записок”. З додатком його листів до Митр. Дикарева // *Записки НТШ.* — Т. СЛ. — С. 363.

с. 416 ...“Житецький поставив 35 питань, Антонович 18, Михальчук 10” ... — М.Грушевський цитує згаданий вище лист І.Франка до М.Драгоманова від 8 червня 1891 р.

dii minōres — з лат. дослівно: менші боги.

Були дві статті старіших авторів: Кониського... і Рильського... і дві праці початкуючих — Ол. Колесси й моя; моя, псевдонімна, одкривала том, випущений нарешті при кінці 1892 р. — у першій частині першого тому видання “Записки Наукового товариства імені Шевченка. Видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу” у 1892 р. були опубліковані статті *М.Сергієнка* [псевдонім *М.Грушевського*] “Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці” (с. 1—28; Передруковано: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 216—242); *Т.Рильського* “Студії над основами розкладу багатства: Часть I. Теоретичні прелімінарії” (с. 29—86); *О.Кониського* “Дитинний вік Т.Г.Шевченка: Критично-біографічний нарис” (с. 87—123); *О.Колесси* “Українські народні пісні в поезіях Богд[ана] Залеського” (с. 124—208) та інформаційне повідомлення *О.Барвінського* “Про заснування і дотеперішній розвиток товариства ім.Шевченка у Львові” (с. 209—212).

Зимю 1894/95 р. — дата виправлена упорядником. У першодруку була помилка (“Зимю 1924/25 р.”).

с. 417 ...і революція дала їй місце і титул в його старім історичнім осередку — Києві... — йдеться про створення Українського наукового товариства у Києві у 1907 р.

Див. статті М.Грушевського у цьому томі: “Велике діло” (с. 356–364) та “Три академії” (с. 399–412).

З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою

Перша публікація: Україна. — 1930. — Кн. Липень—Серпень. — С. 3–7. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис з авторськими правками чорнилом та гранки статті зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17183. — 7+2 арк.). Підпис на початку статті: Михайло Грушевський. На арк. 1 вгорі посередині позначка “Укр. 1924”. Гранки — з численними редакційними правками. Титул гранок — “2273 Україна — 6 кусок — РОГАЧ”.

Подається за періодруком.

с. 418 Рік тому, обговорюючи коротко ювілейний збірник, присвячений проф. Я.Бідлові: “Z dějin východní Evropy a Slovanstva” (“Україна”, 1929, березень, с. 166–168), відложив я на пізніше те, що мав сказати з приводу вміщеної там статті проф. Я.Рипки — йдеться про рецензію М.Грушевського на книгу: *Z dějin východní Evropy a Slovanstva: Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University k šedesátým narozeninám.* — V Praze: Anna Bečková, 1928, що була надрукована у журналі “Україна” у числі за березень-квітень 1929 р. У рецензії М.Грушевський коротко описує вміщені до збірника статті і, зокрема, вказує на статтю Яна Рипки “З листування Високої Порти з Богданом Хмельницьким” (“Z korespondence Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým”). Вона, як відзначив вчений, мала “особливий інтерес” і до неї М.Грушевський “хотів би повернутися іншим разом” (Див.: Україна. — 1929. — Кн. Березень-квітень. — С. 167).

...стаття взагалі лишилася неприготованою в українській пресі... — на статтю Я.Рипки 1928 р. був підготовлений відгук Є.Загоровського, але він залишився неопублікованим. Див.: *Загоровский Е.А.* Новые данные об украинско-турецких отношениях при Богдане Хмельницком // ІР НБУВ. — Ф. Х. — Од. зб. 22868.

с. 418–419 З матеріалу, зібраного в ІХ томі моєї “Історії України-Руси”, видно, що... було султанське посольство, записане в Чигирині під 16 листопада н[о-вого] с[т]тлю, що привезло султанські дарунки й інсигнії гетьманові (с. 131) — див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. ІХ. — Перша половина: Хмельниччини роки 1650–1653. — К.: Держвидав України, 1928. — С. 131.

с. 419 ...історія Криму; її курси — Гаммера, Говорта, Смирнова... — йдеться про праці: *Hammer-Purgstall J.* von. Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft. — Wien, 1856 — 258 s.; *Howorth H.H.* History of the Mongols from the 9th to the 19th Century. Part II: The So-Called Tartars of Russia and Central Asia. Division 1: Qubilai Qan. — London, 1880; *Смирнов В.Д.* Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. — СПб.: Университетская типография, 1887. — 824 с.; *Його ж.* Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII столетии до присоединения его к России. — Одесса: Типография А.Шульце, 1889. — 252 с.

...вказаною йому радником нашого повпредставництва в Празі Н.М.Калюжним... — Н.М.Калюжний (1886–1937) з 1920 р. працював у різних дипломатичних місцях УСРР та СРСР у Польщі, Німеччині, Австрії, Чехословаччині. У 1926–1929 рр. він був радником Повноважного представництва СРСР у Чехословаччині. Про допомогу Н.Калюжного вказав у статті сам Я.Рипка. Див.: *Рипка J.* Z korespondence Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým // *Z dějin východní Evropy a Slovanstva: Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University k šedesátým narozeninám.* — S. 498.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>О.Юркова</i> “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П'ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам'яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов'янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об'єднання східного слов'янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулимине військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.

Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Г91 **Грушевський М.С.**
Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)